

מקראות

מלחמה

שופטים כ"כ"ו

(כו) ויעלו כל־בני ישראל וכל־העם ויבאו בית־אל ויבכו וישבו שם לפני י"י ויצומו ביום־ההוא עד־הערב ויעלו עלות ושלמים לפני י"י:

שמואל א י"ד:כ"ד

(כד) ואיש־ישראל נגש ביום ההוא ויאל־שאל את־העם לאמר ארור הָאִישׁ אֲשֶׁר־יֹאכַל לֶחֶם עד־הערב ונקמתי מאיבֵי ולא־טעם כל־העם לָחֶם

שמואל א כ"ח:כ'

(כ) וימהר שאול ויפל מלא־קומתו ארצה וירא מאד מדברי שמואל גם־כֵּן לא־היה בוֹ כִּי לֹא אָכַל לֶחֶם כל־היום וכל־הלילה:

שמואל א ז'

(ה) ויאמר שמואל קבצו את־כל־ישראל המצפֶּתה ואתפלל בעדכם אלי־י:

(ו) ויקבצו המצפֶּתה וישאבו־מִים וישפכו לפני י"י ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם חטאנו לי"י וישפֹט שמואל את־בני ישראל במצפה:

דברי הימים ב כ':א'

(א) ויהי אחר־כֵּן באו בני־מואב ובני עמון ועמהם מֵהַעֲמוּנִים על־יהושפט למלחמה:

(ב) ויבאו ויגידו ליהושפט לאמר בא עליך המון רב מעבר לים מארם והנם בחצצון תמור היא עין גדי:

(ג) ויֵרָא ויתן יהושפט את־פָּנָיו לדרוש לי"י ויקרא־צום על־כל־יהודה:

(ד) ויקבצו יהודה לבקש מי"י גם מכל־ערי יהודה באו לבקש את־י"י:

בצורת

ירמיהו י"ד:א'

(א) אֲשֶׁר הָיָה דְבַר־י"י אֶל־יְרֵמְיָהוּ עַל־דְּבַר־יְהוָה הַבְּצֻרֹת:

(ב) אַבְלָה יְהוּדָה וּשְׁעָרֶיהָ אֲמַלְלוּ קִדְרוּ לְאָרֶץ וְצוּחַת יְרוּשָׁלַם עָלְתָה:

(ג) וְאֲדַרְיָהֻם שָׁלְחוּ [צְעִירֵיהֶם] (צְעוּרֵיהֶם) לַמַּיִם בָּאוּ עַל־גְּבִיִם לֹא־מִצְאוּ מַיִם שָׁבוּ כְּלִיהֶם רִיקִים בָּשׁוּ וְהִקְלְמוּ וְחָפוּ רִאשָׁם:

(ד) בַּעֲבוּר הָאֲדָמָה חָתָה כִּי לֹא־הָיָה גֶשֶׁם בְּאָרֶץ בָּשׁוּ אֲפָרִים חָפוּ רִאשָׁם:

- (ה) כִּי גַם־אֵילַת בְּשׂוּדָה יִלְדָה וְעֲזֹב כִּי לֹא־הָיָה דָּשָׂא:
- (ו) וּפְרָאִים עָמְדוּ עַל־שְׂפָיִם שְׂאֵפוּ רוּחַ כְּתַנִּים כָּלוּ עֵינֵיהֶם כִּי־אֵין עֹשֶׂב:
- (ז) אִם־עֹלְיֹנֵינוּ עֵנוּ בָּנוּ יִי' עֲשֵׂה לִמְעַן שְׂמַךְ כִּי־רַבּוּ מְשׁוּבְתֵינוּ לֶךְ חֲטָאנוּ:
- (ח) מִקְוֵה יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעוּ בְּעַת צָרָה לָמָּה תִּהְיֶה כְּגַר בְּאַרְץ וּכְאֶרֶח נֹטָה לָלוּן:
- (ט) לָמָּה תִּהְיֶה כְּאִישׁ נִדְחָם כְּגִבּוֹר לֹא־יוּכַל לְהוֹשִׁיעַ וְאַתָּה בְּקִרְבָּנוּ יִי' וְשִׁמְךָ עָלֵינוּ נִקְרָא אֶל־תִּנְחֵנוּ:
- (י) כֹּה־אָמַר יִי' לָעַם הַזֶּה כֵּן אָהָבוּ לְנוֹעַ רַגְלֵיהֶם לֹא חָשְׁכוּ יִי' לֹא רָצָם עֲתָה יִזְכָּר עִוְנָם וְיִפְקֹד חֲטָאתָם:
- (יא) וַיֹּאמֶר יִי' אֵלַי אֶל־תִּתְפַּלֵּל בְּעַד־הָעַם הַזֶּה לְטוֹבָה:
- (יב) כִּי יִצְמוּ אֵינֹנֵי שְׂמֵעַ אֶל־רִנְתָּם וְכִי יַעֲלוּ עֲלֵהּ וּמִנְחָה אֵינֹנֵי רָצָם כִּי בַחֲרֵב וּבְרָעֵב וּבְדֹבֵר אֲנֹכִי מִכְּלָה אוֹתָם:

תשובה – תפילה, וידוי

יואל א'

- (יג) חָגְרוּ וּסְפְדוּ הַכְּהֻנִים הַיְלִילוּ מִשְׁרַתִּי מִזְבֵּחַ בָּאוּ לֵינוּ בְּשִׁלְיָם מִשְׁרַתִּי אֶ־לְהִי כִּי נִמְנַע מִבַּיִת אֱלֹהֵיכֶם מִנְחָה וְנֹסֶף:
- (יד) קִדְשׁו־צוּם קִרְאוּ עֲצֹרָה אִסְפוּ זִקְנִים כָּל יִשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יִי' אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל־יִי':

יואל ב'

- (טו) תִּקְעוּ שׁוֹפָר בְּצִיּוֹן קִדְשׁו־צוּם קִרְאוּ עֲצֹרָה:
- (טז) אִסְפוּ־עַם קִדְשׁוּ קְהֵל קְבָצוּ זִקְנִים אִסְפוּ עוֹלָלִים וְיִנְקֵי שָׂדִים יִצֵּא חֲתָן מִמְּחֻדָּרוֹ וְכֹלָה מִמְּחֻפְתָּהּ:
- (יז) בֵּין הָאוֹלָם וְלִמְזִבְחַם יִבְכּוּ הַכְּהֻנִים מִשְׁרַתִּי יִי' וַיֹּאמְרוּ חוֹסֶה יִי' עַל־עַמֶּךָ וְאַל־תִּתֵּן נִחְלַתְךָ לְחֹרְפָה לְמִשְׁלַבֵּם גּוֹיִם לָמָּה יֹאמְרוּ בְּעַמִּים אֵיָה אֶ־לְהִיָּהֶם:

ירמיהו ל"ו

- (א) וַיְהִי בַשָּׁנָה הָרְבַעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן־יֹאשָׁהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הָיָה הַדְּבָר הַזֶּה אֶל־יְרֵמְיָהוּ מֵאֵת יִי' לֵאמֹר:
- (ב) קַח־לְךָ מַגְלַת־סֹפֶר וְכָתַבְתָּ אֵלַיָּה אֶת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־דִּבַּרְתִּי אֵלַיְךָ עַל־יִשְׂרָאֵל וְעַל־יְהוּדָה וְעַל־כָּל־הַגּוֹיִם מִיּוֹם דִּבַּרְתִּי אֵלַיְךָ מִיּוֹם יֹאשָׁהוּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה:
- (ג) אוֹלֵי יִשְׁמְעוּ בַּיִת יְהוּדָה אֶת כָּל־הַרְעָה אֲשֶׁר אֲנִי חֹשֵׁב לַעֲשׂוֹת לָהֶם לְמַעַן יָשׁוּבוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הַרְעָה וְסִלַּחְתִּי לְעוֹנָם וְלִחֲטָאתָם:

(ד) וַיִּקְרָא יְרֵמְיָהוּ אֶת־בְּרוּךְ בֶּן־נְרִיָּה וַיְכַתֵּב בְּרוּךְ מִפִּי יְרֵמְיָהוּ אֶת כָּל־דִּבְרֵי יִי' אֲשֶׁר־דִּבַּר אֵלָיו עַל־מַגְלַת־סֹפֶר:

(ה) וַיִּצְוֶה יְרֵמְיָהוּ אֶת־בְּרוּךְ לֵאמֹר אֲנִי עֹצוֹר לֹא אוֹכֵל לֶבָזַב בַּיִת יִי':

(ו) וּבָאתְ אֲתָהּ וְקִרְאתָּ בְּמִגְלָה אֲשֶׁר־כָּתַבְתָּ מִפִּי אֶת־דְּבָרֵי י"ו בְּאָזְנֵי הָעָם בֵּית י"ו בְּיוֹם צוֹם וְגַם בְּאָזְנֵי כָל־יְהוּדָה הַבָּאִים מֵעָרֵיהֶם תִּקְרָאֵם:

(ז) **אוֹלֵי תִפְל תַּחֲנַתֶּם לִפְנֵי י"ו וַיָּשָׁבוּ אִישׁ מִדְרָכּוֹ הֲרַעְהוּ כִי־גָדוֹל הָאָף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר־דָּבַר י"ו אֶל־הָעָם הַזֶּה:**

(ח) וַיַּעַשׂ בְּרוּךְ בֶּן־נְרְיָה כָּלל אֲשֶׁר־צָוָהוּ וְרַמְיָהוּ הַנְּבִיא לִקְרָא בִּסְפָר דְּבָרֵי י"ו בֵּית י"ו:

(ט) וַיְהִי בַשָּׁנָה הַחֲמִשִּׁית לַיהוֹנָתָן בֶּן־יִאֲשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה בַּחֲדָשׁ הַתְּשִׁיעִי **קָרְאוּ צוֹם לִפְנֵי י"ו** כָּל־הָעָם בִּירוּשָׁלַם וְכָל־הָעָם הַבָּאִים מֵעָרֵי יְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם:

יונה ג'

(ה) וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי גִינּוֹה בְּא־לֵהִים **וַיִּקְרְאוּ־צוֹם** וַיִּלְבְּשׁוּ שִׁקִּים מְגָדוֹלָם וְעַד־קִטְנֵיהֶם:

(ו) וַיִּגַע הַדָּבָר אֶל־מֶלֶךְ גִּינּוֹה וַיִּקָּם מִכְּסָאוֹ וַיַּעֲבֵר אֶדְרֵתּוֹ מֵעִלְיוֹ וַיִּכַּס שֵׁק וַיֵּשֶׁב עַל־הָאָפֶר:

(ז) וַיִּזְעַק וַיֹּאמֶר בְּיַגְוֹה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ וַגְּדָלְיוֹ לֵאמֹר **הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה הַבְּקָר וְהַצֹּאן אֶל־יִטְעֶמוּ מֵאוֹמָה אֶל־יָרְעוּ וּמִים אֶל־יִשְׁתּוּ:**

אסתר ד':ט"ז

(טז) לָךְ כְּנוֹס אֶת־כָּל־הַיְהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשָׁן וְצוּמוּ עִלַּי וְאֶל־תֹּאכְלוּ וְאֶל־תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשַׁת יָמִים לַיְלָה וַיּוֹם גַּם־אֲנִי וְנִעְרַתִּי אֲצוּם כֵּן וּבְכֵן אָבוֹא אֶל־הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא־כִדַּת וְכֹאֲשֶׁר אֶבְדַּתִּי אֶבְדַּתִּי:

אסתר ט':ל"א

(לא) לִקְיָם אֶת־יְמֵי הַפְּרִים הָאֵלֶּה בְּזַמְנֵיהֶם כְּאֲשֶׁר קִיָּם עֲלֵיהֶם מְרַדְּכֵי הַיְהוּדִי וְאֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וְכֹאֲשֶׁר קִיָּמוּ עַל־נַפְשָׁם וְעַל־זֶרְעָם **דְּבָרֵי הַצּוּמוֹת וְזַעֲקָתָם:**

עזרא ח'

(כא) וְאֶקְרָא שֵׁם צוֹם עַל־הַנְּהַר אֶהוָּא לְהַתְּעַנּוֹת לִפְנֵי אֱ־לֹהֵינוּ לִבְקָשׁ מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל לָנוּ וּלְטַפְּנוּ וּלְכָל־רְכוּשֵׁנוּ:

(כב) כִּי בִשְׁתֵּי לִשְׁאוֹל מִן־הַמֶּלֶךְ חֵיל וּפְרָשִׁים לְעֲזָרְנוּ מֵאוֹיֵב בְּדֶרֶךְ כִּי־אֲמַרְנוּ לַמֶּלֶךְ לֵאמֹר יְד־אֶ־לֹהֵינוּ עַל־כָּל־מִבְּקָשֵׁינוּ לְטוֹבָה וְעֲזוֹ וְאִפּוֹ עַל כָּל־עֲזָבֵינוּ:

(כג) וְנִצּוּמָה וְנִבְקָשָׁה מֵא־לֹהֵינוּ עַל־זֹאת וַיַּעֲתֵר לָנוּ:

עזרא ט':ה'

(א) וְכָכֹלֹת אֵלֶּה נִגְשׁוּ אֵלַי הַשָּׂרִים לֵאמֹר לֹא נִבְדְּלוּ הָעָם יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מֵעַמֵּי הָאָרְצוֹת כְּתַעֲבַבְתִּיהֶם לְכַנְעֵנִי הַחֲתִי הַפְּרָזִי הַיְּבוּסִי הָעַמֹּנִי הַמִּצְרִי וְהָאֲמֹרִי.

(ב) כִּי נִשְׂאוּ מִכְּנֵתֵיהֶם לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם וְהַתְּעַרְבוּ זֶרַע הַקֹּדֶשׁ בְּעַמֵּי הָאָרְצוֹת וַיֵּד הַשָּׂרִים וְהַסֹּגְנִים הַיְתָה בְּמַעַל הַזֶּה רִאשׁוֹנָה.

(ג) וְכִשְׁמַעִי אֶת הַדָּבָר הַזֶּה קִרְעֵתִי אֶת בִּגְדֵי וּמְעִילִי וְאֶמְרָטָה מִשְׁעַר רֹאשִׁי וְזָקְנִי וְאִשְׁבָּה מְשׁוּמָם.

(ד) וְאֵלַי יֵאָסְפוּ כָל חֵרֶד בְּדָבָרֵי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה וְאֲנִי יֹשֵׁב מְשׁוּמָם עַד לְמִנְחַת הָעֶרֶב.

(ה) וּבְמִנְחַת הָעֶרֶב קָמַתִּי מִתְּעִיבֵי וּבְקִרְעֵי בִגְדֵי וּמְעִילִי וְאֶכְרַעָה עַל בְּרַכִּי וְאֶפְרָשָׁה כְּפִי אֶל י"ו אֶ־לֹהֵי

נחמיה ט'

- (א) וביּוֹם עֶשְׂרִים וָאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ הַזֶּה נֶאֱסָפוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וּבִשְׁלֵקִים וְאָדְמָה עֲלֵיהֶם:
(ב) וַיִּבְדְּלוּ זֶרַע יִשְׂרָאֵל מִכָּל בְּנֵי נֹכַר וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְּדוּ עַל־חַטָּאתֵיהֶם וְעוֹנוֹת אֲבֹתֵיהֶם:
(ג) וַיִּקְוֹמוּ עַל־עַמּוּדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֹפֶר תּוֹרַת יי"י אֶל־הֵיהֶם רַבְעִית הַיּוֹם וּרְבַעִית מִתּוֹדִים וּמִשְׁתַּחֲוִיִּים לַיי"י אֱלֹהֵיהֶם:

דניאל ט':ד'

- (א) בַּשָּׁנָה אַחַת לְדַרְיוֹשׁ בֶּן־אַחַשְׁוֵרוּשׁ מִזְרַע מְדֵי אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ עַל מַלְכוּת פְּשָׁדִים:
(ב) בַּשָּׁנָה אַחַת לְמָלְכוֹ אֲנִי דְנִיאֵל בִּינְתִי בְּסַפְרִים מִסֹּפֶר הַשָּׁנִים אֲשֶׁר הָיָה דְבַר־יי"י אֶל־רַמְיָה הַנְּבִיא לְמַלְאוֹת לְחֻרְבוֹת יְרוּשָׁלַם שְׁבַעִים שָׁנָה:
(ג) וְאַתְנָה אֶת־פְּנֵי אֶל־א־דְנִי הָאֶל־הֵיהִם לְבַקֵּשׁ תְּפִלָּה וְתַחֲנוּגִים בְּצוֹם וּשְׁקָ וְאַפְרָ:
(ד) וְאַתְפַּלְלָה לַיי"י אֶל־הֵי וְאַתּוֹדָה...

ברכת ד'

מלכים א כ"א

- (ט) וַתִּכְתֹּב בְּסַפְרִים לְאַמֵּר קְרָאוּ־צוֹם וְהָשִׁיבוּ אֶת־נְבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם:
(י) וְהוֹשִׁיבוּ שָׁנִים אֲנָשִׁים בְּנֵי־בְלִיעֵל־נַגְדָו וַיַּעֲדוּהוּ לְאַמֵּר בְּרַכְתָּ אֶל־הֵיהִם וּמֶלֶךְ וְהוֹצִיאָהוּ וְסִקְלָהוּ וַיָּמָת:
(יא) וַיַּעֲשׂוּ אֲנָשֵׁי עִירוֹ הַזְּקֵנִים וְהַחֲרִים אֲשֶׁר הָיְשָׁבִים בְּעִירוֹ כְּאֲשֶׁר שָׁלַחָה אֲלֵיהֶם אֵיזָבֵל כְּאֲשֶׁר כָּתוּב בְּסַפְרִים אֲשֶׁר שָׁלַחָה אֲלֵיהֶם:
(יב) קְרָאוּ צוֹם וְהָשִׁיבוּ אֶת־נְבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם

אבל

שמואל א ל"א:א'

- (יא) וַיִּשְׁמְעוּ אֲלֵיו יוֹשָׁבֵי יְבִישׁ גִּלְעָד אֶת אֲשֶׁר־עָשׂוּ פְּלִשְׁתִּים לְשָׂאוֹל:
(יב) וַיִּקְוֹמוּ כָל־אִישׁ חֵילֹו וַיִּלְכוּ כָל־הַלַּיְלָה וַיִּקְרְאוּ אֶת־גִּוִּית שָׂאוֹל וְאֶת גִּוִּית בְּנֵיו מִחוּמַת בֵּית שָׁן וַיָּבֹאוּ יָבֵשָׁה וַיִּשְׂרְפוּ אֹתָם שָׁם:
(יג) וַיִּקְחוּ אֶת־עַצְמֹתֵיהֶם וַיִּקְבְּרוּ תַּחַת־הָאֲשֵׁל בְּיַבֵּשָׁה וַיֵּצְאוּ שְׁבַעַת יָמִים:

נחמיה א'

- (א) דַּבְּרֵי נַחְמִיָּה בֶּן־חַכְלִיָּה וַיְהִי בַחֹדֶשׁ־כֶּסֶלֹו שְׁנַת עֶשְׂרִים וָאֲנִי הָיִיתִי בְּשׁוּשַׁן הַבִּירָה:
(ב) וַיָּבֹא חֲנָנִי אֶחָד מֵאֲתֵי הוּא וְאֲנָשִׁים מִיהוּדָה וְאֲשָׂאֵלִם עַל־הַיְהוּדִים הַפְּלִיטָה אֲשֶׁר־נִשְׁאַרוּ מִן־הַשָּׁבִי וְעַל־יְרוּשָׁלַם:

(ג) ויאמרו ל'י הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלים
מפוצת ושעריה נצתו באש:

(ד) ויהי כשמעו את הדברים האלה ישבתי ואבכה ואתאבלה ימים ואהי צם ומתפלל לפני אלהי
השמים:

צום יחיד – תפילה

שמואל ב י"ב

(ז) ויבקש דוד את האלהים בעד הנער ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה.

(ח) ויאמרו עבדיו אליו מה הדבר הזה אשר עשיתך בעבור הילד ח' צמת ותבך וכאשר מת הילד
קמת ותאכל לחם:

(ט) ויאמר בעוד הילד ח' צמתי ואבכה כי אמרתי מי יודע [וחנני] [יחנני] י"י ותי הילד:

(י) ועתהו מת למה זה אני צם האוכל להשיבו עוד אני הלה אליו והוא לא ישוב אלי:

תהלים ל"ה:י"ג

(יא) ואניו בחלותם לבושי שק עניתו בצום נפשי ותפילתי על-חיקי תשוב:

תהלים ס"ט

(יב) ואבכה בצום נפשי ותהי לחרפות לי:

(יג) ואתנה לבושי שק ואהי להם למשל:

תהלים ק"ט:כ"ד

(יד) ברפי כשלו מצום לבשרי כתש משמן:

חורבן – תעניות במועדים קבועים

זכריה ח'י"ט

כה אמר י"י צ-באות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון
ולשמחה ולמעדים טובים והאמת והשלום אהבו.

נחמיה א':א

(א) דברי נחמיה בן-חכליה ויהי בחדש-כסלו שנת עשרים ואני הייתי בשושן הבירה:

(ב) ויבא חנני אחד מאתי הוא ואנשים מיהודה ואשאלם על-היהודים הפליטה אשר נשארו מן השבי
ועל-ירושלים:

(ג) ויאמרו ל'י הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלים
מפוצת ושעריה נצתו באש:

(ד) ויהי כשמעיו את־הדברים האלה ישבתי ואבכה ואתאבלה ימים ואהי צם ומתפלל לפני א־להי השמים:

איך מתענים?

ישעיהו נ"ח

(ג) למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע הן ביום צמכם תמצאו־חפץ וכל־עצביכם תנגשו:

(ד) הן לריב ומצה תצומו ולהפזות באגרף רשע לא־תצומו כיום להשמיע במרום קולכם:

(ה) הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכף כאגמן ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא־צום ויום רצון לי"י:

(ו) הלוא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע התר אגדות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל־מוטה תנתקו:

(ז) הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כִּי־תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם:

← מילון BDB

* [תענית] n.f. humiliation, by fasting (cf. √ Pi.Hithp.; NH 'ת = fasting), sf. Ezr 9:5. תענית

← מילון BDB מילונים קדומים תרשים קטגוריה

• צום n.m. Is 58:5 fasting, fast; - ' abs. 2 S 12:16 +, cstr. Zc 8:19 (4 t.); sf. צעקם Is 58:3; pl. צילות Est 9:31; -fast, as acc. cogn. 2 S 12:16; public observance 1 K 21:9, 12 2 Ch 20:3 Ezr 8:21 Je 36:9 Jon 3:5 (all obj. of *proclaim*), cf. Jo 1:14; 2:15 (both obj. of *proclaim*); Je 36:6; צעקם, cf. v 5 || יום צעקם Is 58:3, cf. v 5 || (יום ענות אדם נפשו ||) v 5, 6; of periodic fasts Zc 8:19(7) Est 9:31; act or state of fasting, cf. Ne 9:1 cf. Jo 2:12 Dn 9:3 Est 4:3; עניתי בני נפטי; Ps 35:13 cf. 69:11 (on *צעק* v. Che Bae); causing physical weakness 109:24.

מוני מצוות

ספר הלכות גדולות הקדמה

אלו פרשיות חוקים ומשפטים המסורים לצבור:
... (לב) פרשת ברכת כהנים. (לג) פרשת חנוכת מזבח. (לד) פרשת פסח שני. (לה) פרשת חצוצרות.

רב סעדיה גאון

הפיוט את ד' א' תירא

ששים וחמש פרשיות, חקים ומשפטים להם נקראו, שיחו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול וכבודם ראו ראו שפטיהם ושטריהם מה נהדרו במראם, על פי שני עדים, ויחקרו היטב במלאם. קמי סרה כאשר זממו, ומן הלשכה ילמדו פליאם, עורכי מלחמתי מה יפו, בהשיבם המחנכים מן צבאם. צבאם בסוד קדושים רבה מחניהם מקדשים ומכבדים, יצודו אשימה עלי מלך, ויערפו לכפר דמי נודדים. פרשת מלקות ייסרון, והם בתרועת מלך נועדים, יקראו לשלום בקרב והמשלימים יהיו למו עבדים.

ספר המצוות פרק כא

הפרק העשרים ואחד חובות המלך, והן שבע... ונקבע שיהיו לעם חצוצרות שיתקעו בהן ואז יתאספו, כפי שאמר בפרשת 'עשה לך שתי חצוצרות כסף' עד סוף הפסקה.

הערת הרב חיים סבתו - רס"ג מציין שמטרת המצווה היא לאסוף את העם, ולא הזכיר כאן את התקיעה במלחמה ועל קרבנות המועדים ואת מסע המחנות, שהרי מדובר בפרק זה על חובות המלך, וכנראה רק איסוף הקהל בחצוצרות הוא חלק מהלכות מלך.

רמב"ם ספר המצוות מצוות עשה נ"ט

היא שצונו לתקוע בחצוצרות במקדש עם הקרבת הקרבן מקרבני המועדות. והוא אמרו יתעלה "וביום שמחתכם ובמועדיכם" (במדבר י"י') "ותקעתם" וגו' (במדבר י"י'), ובבאור אמרו שמצוה זו בחצוצרות. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בספרי וראש השנה ותענית, וכן אנחנו מצווים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות כשנזעק לפני השם יתעלה, והוא אמרו "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם" וגו' (במדבר י"ט'). (בהעלותך, רמב"ם הלכות תענית פ"א):

רמב"ם מניין המצוות מצוות עשה:נ"ט

(נט) לתקוע בחצוצרות על הקרבנות ובשעת הצרות, שנאמר "ותקעתם בחצוצרות" (במדבר י"י').

רמב"ם חלוקת המצוות:ג'

הלכות תעניות מצוות עשה אחת, והיא, להתענות ולזעוק לפני י"י בעת כל צרה גדולה שתבוא על הציבור.

רמב"ם תעניות – הקדמה:א'

מצוות עשה אחת, והיא להתענות ולזעוק¹ לפני י"י בכל עת צרה גדולה שתבוא על הציבור. וביאור מצוה זו בפרקים אלו.

רמב"ם תעניות א'

(א) מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור, שנאמר "על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות" (במדבר י"ט'), כלומר כל דבר שיצר לכם, כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו:

(ב) ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו לה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם, ככתוב "עוונותיכם הטו אלה" (ירמיהו ה':כ"ה), וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם:

(ג) אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו, דבר זה ממנהג העולם אירע לנו, וצרה זו נקרה נקראת, הרי זו דרך אכזריות, וגורמת להן להידבק במעשיהן הרעים, ותוסיף הצרה וצרות אחרות. הוא שכתוב בתורה "והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי" (ויקרא כ"ו:כ"ז-כ"ח), כלומר, כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי, אוסיף לכם חמת אותו קרי:

(ד) ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הציבור, עד שירוחמו מן השמים. ובימי התעניות האלו, זועקין בתפילות ומתחננים, ומריעין בחצוצרות בלבד. ואם היו במקדש, מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות. ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש, שנאמר "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך י"י" (תהלים צ"ח:ו):

¹ הערת הרב שילת - ב1 (מ'להתענות'): לזעוק. וכך היה גם בת1, ותוקן ככפנים. ד: לצעוק. וכפנים כ"ה בתכנית הספר שבראש הספר, וכן בתכנית הספרים שבהקדמת החיבור (גם בד'). ורבנו צירף את הדרבנן לדאורייתא, ע' לקמן הל' ד', וכעין זה בראש הל' אישות: 'בכתובה', אף שהיא מדרבנן, שם י, ז.

רמב"ם כלי המקדש והעובדים בו ג':ה

(ה) בימי המועדות כולן ובראשי חדשים היו הכהנים תוקעין בחצוצרות בשעת הקרבן והלויים אומרין שירה, שנאמר "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות" (במדבר י':):

מורה הנבוכים ג,לו

...הצווי אשר נצטוונו לשווע אליו יתעלה בעת כל צרה, כוונתי אמרו 'והרעותם בחצוצרות' (במדבר י,ט)... לפי שהיא פעולה שבה מתבססת ההשקפה האמיתית, והיא, שהוא יתעלה משיג מצבינו ובידו להטיבם אם נהיה נשמעים, ולהפסידם אם מרינו; ולא נהיה בדעה שזה מקרה ודבר שאירע. וזה הוא ענין אמרו 'ואם תלכו עמי קרי' (ויקרא כו, כא) – כלומר, כאשר אני מביא עליכם היסורין הללו עונש לכם, אם תתיחסו לאותם היסורין יחס של מקרה, אוסיף לכם מאותו המקרה לפי דמיונכם יותר חמור ויותר קשה, והוא אמרו: 'והלכתם עמי קרי' והלכתי עמכם בחמת קרי' (שם כו, כז-כח). כי היותם בדעה שזה מקרה גורם התמדתם על השקפותיהם הנפסדות ומעשיה הרעים, ולא יחזרו בהם, כמו שאמר 'הכיתה אותם ולא חלו' (ירמיהו ה, ג). ולפיכך נצטוונו להתפלל אליו יתעלה ולהכנע לפניו ולשווע אליו בכל צרה.

מגיד משנה תעניות א':א'

(א) מצות עשה מן התורה וכו' – זה מבואר בכתוב ומפורש בספרי. וראיתי לרבינו בספר המצות שלו שמנה תרועה זו ותקיעה שבשעת הקרבנות במצוה אחת ותמה אני למה שהרי שני פסוקים הם בכתוב. ונראה שדעתו ז"ל שהמצוה היא אחת כללית לתקוע בחצוצרות במקדש בעת הקרבנות ובעת הצרות בין במקדש בין בגבולין ואין ראוי למנותן בשתי מצות ועוד צ"ע. ויתר הדברים שכתב רבינו כאן דברים ברורים וראויין אליו ומפורשים בספרא ובספרי:

אור שמח תעניות א':ד'

(ד) ומדברי סופרים להתענות וכו'.
נ"ב מדברי קבלה דברי הימים ב' קאפ' כ' גבי יהושפט יעו"ש.

דוגמאות ממצוות נוספות

רמב"ם ספר המצוות מצוות עשה ל"ז

היא שנצטוו הכהנים שיטמאו לקרובים הנזכרים בתורה, כי בעבור שמנעם הכתוב מלהטמא למת לכבודם והתיר להם להטמא לקרובים שמא יחשבו שהרשות בידם ואם רצו להטמא יטמאו ואם לא רצו לא יטמאו, גזר להם גזרה וחייב עליהם חיוב, והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו "לה יטמא" (ויקרא כ"א:ג') כלומר לאחותו. ולשון ספרא "לה יטמא" (ויקרא כ"א:ג') מצוה לא רצה להטמא מטמאין אותו בעל כרחו ומעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה להטמא לה ודחווהו חכמים וטמאוהו בעל כרחו. וזה בעצמו הוא מצות אבל, כלומר כל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו כלומר ששה מתי מצוה. ולחזק חיוב זה באר אותו בכהן שהוא מוזהר על הטומאה שיטמא על כל פנים כשאר ישראל כדי שלא יתלש דין האבלות וכבר התבאר שאבלות יום ראשון דאורייתא. ובבאור אמרו במועד קטן (בבלי מועד קטן י"ד:) אינו נוהג אבלות ברגל אי אבלות דמעיקרא היא אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד. הנה כבר התבאר שחיוב אבלות הוא מצות עשה. אמנם ביום ראשון לבד והשאר דרבנן, ואפילו הכהן חייב לנהוג אבלות ביום ראשון ויטמא לקרוביו והבן זה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת מועד קטן ובמסכת ברכות ובכתובות ובספרא פרשת אמור אל הכהנים, והחיוב בזה שנתחייב בה להטמא לקרוביו אין הנשים חייבות בה, כי מי שהוזהר מהטמא לזולת הקרובים הוא נצטוה שיטמא

לקרובים, אבל הכהנות שלא הוזהרו מטומאת מת, כמו שיתבאר במקומו, כן לא צוו להטמא, אבל תנהגנה אבילות וברשותן להטמא, ודע זה. (אמור, רמב"ם הלכות אבל פ"א):

רמב"ם מצוות עשה:ל"ז

(לז) להיות הכהנים מיטמאין לקרוביהם ומתאבלין עליהן כשאר ישראל שהן מצווין להתאבל על מתיהן, שנאמר "לה יטמא" (ויקרא כ"א:ג).

רמב"ם אבל – הקדמה:א'

א' להתאבל על הקרובים, ואפילו כהן מתטמא ומתאבל על הקרובים, ואין אדם מתאבל על הרוגי בית דין. ולפי זה כללתי הלכות אלו בספר זה, שהן מעין קבורה ביום מיתה שהיא מצות עשה.

רמב"ם ספר המצוות מצוות עשה ע"ג

היא שצונו להתודות על העונות והחטאים שחטאנו לפני האל ולאמר אותם עם התשובה. וזהו הודוי וכונתו שיאמר אנא השם חטאתי עויתי ופשעתי ועשיתי כך וכך. ויארץ המאמר ויבקש המחילה בזה הענין לפי צחות לשונו. ודע שאפילו החטאים שחייבין עליהן אלו המינים מהקרבת הנזכרים שאמר שיקריבם ויתכפר לו לא יספיק עם הקרבתם בלתי הודוי. והוא אמרו "דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (במדבר ה'ו') "והתודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה'ז'). ולשון מכילתא לפי שנאמר "והתודה אשר חטא עליה" (ויקרא ה'ה') על החטאת כשהיתה קיימת לא אחר שנשחטה אין במשמע שיתודה היחיד אלא בביאת המקדש שזה הכתוב כלומר והתודה אשר חטא עליה אמנם בא בפרשת ויקרא במטמא מקדש וקדשיו, ומה שנזכר עמו ממה שבארנו ונראה שם במכילתא שאנחנו לא נלמוד מן הכתוב אלא חיוב הודוי למטמא מקדש מנין אתה מרבה כל שאר המצוות תלמוד לומר "דבר אל בני ישראל" "והתודו", ומנין אף כריתות ומיתות בית דין אמר חטאתם לרבות מצות לא תעשה יעשה לרבות מצוה עשה, ושם נאמר "מכל חטאת האדם" (במדבר ה'ו') מצות שבינו לבין חבירו על הגנבות ועל הגזלות ועל לשון הרע, למעול מעל לרבות הנשבע לשקר והמקלל, ואשמה לרבות כל חייבי מיתות, יכול אף הנהרגין על פי זוממין לא אמרתי אלא ואשמה הנפש ההיא, רצה לומר שלא יתחייב לו הודוי כשידע שאין לו חטא אבל הועד עליו שקר. הנה נתבאר לך שכל מיני העונות הגדולים והקטנים ואפילו מצות עשה חייבין להתודות עליהן, ובעבור שבא זה הצווי שהוא והתודו עם חיוב הקרבן היה עולה במחשבה שאין הודוי לבדו מצוה בפני עצמו אבל הוא מדברים הנגררים אחר הקרבן, הוצרכו שבארו זה במכילתא בזה הלשון יכול בזמן שהם מביאים הם מתודין ובזמן שאין מביאין אין מתודין, תלמוד לומר "דבר אל בני ישראל והתודו", ועדיין אין משמע ודוי אלא בארץ מנין אף בגלות, תלמוד לומר "והתודו את עונם ואת עון אבותם" (ויקרא כ"ו:מ'), וכן דניאל אמר "לך ה' הצדקה" וגו' (דניאל ט'ז'). הנה נתבאר לך מה שזכרנו כי הודוי חובה בפני עצמה וחובה לחוטא על כל חטא שחטא בין בארץ בין בחוצה לארץ בין הביא קרבן בין לא הביא קרבן חייב להתודות כמו שאמר "והתודו את חטאתם" (במדבר ה'ז'). ולשון ספרי "והתודה" זה ודוי דברים. וכבר התבארו משפטי מצוה זו במסכת יומא. (נשא, רמב"ם הלכות תשובה פ"א):

רמב"ם אבל א':א'

(א) מצות עשה להתאבל על הקרובים, שנאמר "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני יי"י" (ויקרא י"ז:ט). ואין אבילות מן התורה אלא ביום ראשון בלבד, שהוא יום המיתה ויום הקבורה, אבל שאר השבעה אינן דין תורה. אף על פי שנאמר בתורה "ועש לאביו אבל שבעת ימים" (בראשית נ"י), ניתנה תורה ונתחדשה הלכה. ומשה רבינו תיקן להן לישראל שבעת ימי אבילות ושבעת ימי המשתה:
(ט) כל הרוגי מלכות, אף על פי שבדין המלך נהרגו והתורה נתנה לו רשות להרגן, הרי אלו מתאבלין עליהן, ואין מונעין מהן כל דבר, וממונם למלך, ונקברין בקברי אבותיהן. אבל כל הרוגי בית דין, אין מתאבלין עליהן, אבל אוננין, שאין אנינות אלא בלב, ואין נקברין עם אבותיהן עד שיתאכל הבשר, וממונם ליורשיהן:

רמב"ם אבל ב'ו'

(ו) כמה חמורה מצות איבול, שהרי הכהן נדחית לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהן ויתאבל עליהן, שנאמר "כי אם לשאר הקרוב אליו לאמו ולאביו וכו' לה יטמא" (ויקרא כ"א:ב'-ג'), מצות עשה, שאם לא רצה להתטמא, מטמאין אותו על כרחו:
במה דברים אמורים, בזכרים שהוזהרו על הטומאה, אבל הכהנות, הואיל ואינן מוזהרות על הטומאה, כך אינן מצוות להתטמא לקרובים, אלא אם רצו מתטמאות ואם לא רצו לא יתטמאו:

ראב"ד אבל ב'ו'

(ו) בד"א בזכרים שהוזהרו על הטומאה אבל הכהנות הואיל ואינן מוזהרות על הטומאה כך אינן מצוות להתטמא לקרובים – א"א: קשיא הא דתניא (יבמות כט,ב): אשתו ארוסה לא אונן ולא מיטמא לה וכן היא לא אוננת ולא מיטמאה לו, הא נשואה מיטמאה לו.

רמב"ם מצוות עשה:ע"ג

(עג) להתודות לפני י"י מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר "והתודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה':ז').

רמב"ם תשובה – הקדמה:א'

מצות עשה אחת, והיא, שישוב החוטא מחטאו לפני י"י ויתודה.

רמב"ם תשובה א':א'

(א) כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעל מעל בי"י ואשמה הנפש ההיא והתודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה':ז'-ז'), זה יודו דברים. ויודו זה מצות עשה:

שו"ת שרידי אש חלק א סימן קעח עמוד תקסב

וכבר אמרתי, שחידושי רבינו הגר"ח הם אמיתיים מבחינת העיון העמוק, אבל לא תמיד במובן היסטורי, כלומר, בכוונת הרמב"ם עצמו, שדרך לימודו היתה אחרת מזו של הגר"ח. ואין זה מקפח ערכו של גאון שכלי זה, שראוי הוא להיקרא "רמב"ם חדש", אבל לא תמיד כמפרש הרמב"ם, אלא שמרן הגר"ח הגיע בחריפותו לאותן מסקנות שהרמב"ם ז"ל הגיע להן בדרך לימודו הוא.

אין לכנותם ממשיכי התלמוד. בשעתו אמרתי להגר"מ סולובייציג ז"ל, בנו של מרן הגר"ח ז"ל, כי חידושי אב"י הגאון ז"ל הם אמיתיים מבחינת המחשבה ההגיונית, אבל אין הם אמיתיים מבחינה היסטורית. להרמב"ם ז"ל היתה דרך לימוד ומחשבה אחרת לגמרי. הבאתי ראיות חותכות, שבתשובות הרמב"ם לא נמצא אף דבר אחד הדומה במהותו לחידושי הגר"ח ז"ל. הרמב"ם מתרץ את עצמו באופן אחר לגמרי. הוא אומר: לי גירסא אחרת, פירוש אחר. או: טעות המעתיק או הכורך וכו'. וגם: טעיתי ושכחתי... אבל אין לקפח שכרו של הגר"ח חלילה, בו קם לנו רמב"ם חדש שהינהו פאר למחשבה התורנית.

יד פשוטה תעניות – הקדמה:א'

מצוות עשה אחת – השווה מנין המצוות בהקדמה למשנה תורה עשה נט: "לתקוע בחצוצרות על הקרבנות ובשעת הצרות שנאמר 'ותקעתם בחצוצרות' (במדבר י, י). גם בספר המצוות הזכיר את שני חלקי המצוה: על הקרבנות, ובשעת הצרות, וז"ל:

הצווי שנצטוו לתקוע בחצוצרות במקדש בעת הקרבת כל קרבן מקרבנות הפרקים, והוא אמרו 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם' (במדבר י, י). ובפרוש אמרו שמצוות היום בחצוצרות. וכבר נתבאר דיני מצוה זו בספרי וראש השנה ותעניות, לפי שאנו מצווים לתקוע בחצוצרות בזמן הצרות והרעות כשנצטק לפניו יתעלה, אמר 'וכי תבא מלחמה בארצכם וכו' (במדבר י, ט). בפירוש למניין המצוות (פרק ב אות ב) כבר עמדנו על דברי רבינו במצווה זו, ונשוב ונציין את עיקרי הדברים הנוגעים לכאן.

ציין רבינו לספרי אך לא ציטטו, וזה לשון הספרי (בהעלותך עו ע"פ גירסה אחת): והרעותם בחצוצרות וגו' – ר' עקיבה אומר, וכי החצוצרות מזכירות, והלא דברים מזכירים? אלא שאם יכולים להריע ולא הריעו, מעלה אני עליהם כאלו לא הוזכרו לפני המקום. "והלא דברים מזכירים" – זהו שכתב רבינו בספר המצוות: "שאנו מצווים לתקוע... כשנצטק לפניו". ברור מן הספרי שאם נאנסו ולא יכלו להריע בחצוצרות, התפלה בלבד היא היא עיקר המצוה בעת צרה, אלא שאם יכולים להריע חייבה תורה גם חצוצרות. וכן הוא גם בגמרא תענית יד, א... ראה הלכות תפלה וברכת כהנים א, ז (ד"ה מפני התענית), שם הסברנו שגם תוספת תפלת הנעילה בתענית היא כדי לקיים את מצוות הזעקה.

יש מקשים על דברי רבינו בספר המצוות: למה מנה במצוה אחת שני ענינים שהם לכאורה שונים לגמרי במהותם? (ראה מגיד משנה ריש הלכות תענית) ברם נראה מקורו בספרי זוטא בהעלותך (במדבר י, ט-י): 'ונזכרתם לפני ה' אלהיכם' (במדבר י, ט) – נאמר כאן זכרון (לענין תקיעה במלחמה) ונאמר למטה זכרון (גבי תקיעה על הקרבנות); מה זכרון האמור כאן הושעה והטבה, אף זכרון הנאמר למטה הושעה והטבה... 'והיו לכם לזכרון' (שם י, י) – נאמר כאן זכרון ונאמר למעלה זכרון; מה זכרון האמור למעלה הושעה והטבה, אף זכרון האמור למטה הושעה והטבה.

הרי מפורש שיש מצוות תקיעה בין על צרה ובין על הקרבנות. לא רק שפעולה דומה יש כאן, שהיא התקיעה, אלא גם מטרתה היא שווה, והיינו לזכרון לפני ה' כדי להיושע. נמצא שבאמת מצוה אחת יש כאן אלא שיישומה הוא בשני אופנים שונים. וכיון שהפן של תקיעה וזעקה על הצרות הוא גדול ורחב, הקדיש לו רבינו יחידה נפרדת והביאו כאן כהלכות תעניות, ואת התקיעה על הקרבנות הציע בהלכות כלי המקדש ז,ה-ו.

להתענות ולזעוק – מהאמור בכותרת זו משמע שהתענית היא חלק ממצוות התורה. אומנם לא מצינו בתורה מצוות עינוי מפורשת חוץ מביום הכפורים, אולם רבים הם הכתובים המקשרים צום לזעקה ותפילה, כמפורש במגלת אסתר (ט, לא): 'דברי הצמות וזעקתם'. נציין רק מעט מזעיר, כגון: 'קדשו צום קראו עזרה... וזעקו אל ה' (יואל א, יד). מספר עזרא הסופר: 'ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת ויעתר לנו' (עזרא ח, כג), וכן אמר נחמיה: 'ואהי צם ומתפלל לפני אלהי השמים' (נחמיה א, ד), וכך גם דניאל: 'לבקש תפלה ותחנונים בצום ושק ואפר' (דניאל ט, ג). מאידך, מוכיח הנביא את ישראל: 'לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם' (ישעיהו נח, ד); 'כי יצמו אינני שמע אל רנתם' (ירמיהו יד, יב). הקשר ההדוק בין צום לתפלה מובן אפילו לאומות העולם, שכן צוה המלך את אנשי נינוה: '...אל יטעמו מאומה אל ירעו ומים אל ישתו... ויקראו אל אלהים בחזקה' (יונה ג, ח-ז). מעתה מבואר מאלו שהזעקה כוללת גם צום, ועל כגון זה אמרו: "למה לי קרא? סברא הוא!" (כתובות כב, א). והיינו שכתב רבינו "להתענות ולזעוק לפני ה' בכל עת צרה גדולה".

אולם ברור הוא שכשם שנוסח התפילות ומנין בעת צרה הוא מתקנת חכמים, כך גם עיתוי הצומות ומספרם. וכן כותב רבינו עצמו להלן הלכה ד: "ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים" – כלומר, השיעור כמה ומתי יש לצום הוא מדברייהם. ואף על פי כן, המתענה ומתפלל בעת צרה נמצא מקיים מצות עשה מן התורה.

ברם, יש שלמדו מדבריו שאין חיוב הצום כלול במצוה, וכבר עמד על כך המגיד משנה וזה לשונו (הלכה ד):

ומדברי סופרים להתענות וכו' – זה ברור שאין כאן תענית מן התורה, שלא נזכר עוני בכתוב. עקב קושי זה נמחקה המלה להתענות בחלק מכתבי היד ובדפוסים הישנים. אך ודאי שנוסח כתה"י שלפנינו הוא מדויק, שהרי בהקדמה למשנה תורה בהביאו את חילוק המצוות לפי הספרים כתב רבינו: "להתענות ולזעוק" (ראה יד פשוטה שם עמ' רו). ושם אין לפקפק במהימנות הנוסח, שהרי רבינו עצמו חתום עליו ומאשרו.

כבר כתבנו לעיל שאמנם תוכן המצוה האמור בתורה הוא התרועה בשופר, אך זהו רק ביטוי של המצוה ואופן קיומה, ותוכן המצוה הוא הזעקה אל ה'. וכך גם התענית נכללת בשם הכללי של הזעקה אל ה', ורבינו הזכירה כאן בכותרת המצוות שהרי בהלכות תעניות עסקינן, וראה רבינו לנכון להזכיר את חובת התענית במפורש בכותרת ההלכות כי בכך מבואר למה קרא את שם קטע זה "הלכות תעניות".

יד פשוטה מפתחה למניין המצוות

פרק ב – הניסוח במניין המצוות

בהקדמתו לספר המצוות מציע רבינו את תכניתו לחיבורו הגדול משנה תורה – "ראיתי גם לנכון לקבוץ קובץ שיכלול את כל דיני התורה ומעשיה עד שלא ידח ממנו נדח". הוא מתאר את מבנה הספר המתוכנן כך: ... נתברר לי שחלוקתו הטובה ביותר תהיה שיעשה הלכות במקום המסכתות שבמשנה, כך שייאמר בו הלכות סוכה, הלכות לולב, הלכות מזוזה, הלכות ציצית. ושאלק כל כללות (= הלכות) לפרקים והלכות (= סעיפים) כמו שעושה המשנה, עד שיהיה דרך משל בהלכות תפלין פרק ראשון ופרק שני ופרק שלישי ורביעי, וכל פרק יהיה מחולק הלכות הלכות...

וברור שאם תהיה החלוקה כך, אין ראוי לחלק דיני מצוה מסויימת, עשה או לא תעשה, בשתי כלליות, אלא כל החלוקה הדרושה בה תהיה בפרקים שבאותה הכללות. ופעמים תהיינה בכללות אחת מצוות מספר, אם מפני שיש להן ענין אחד הכוללן, או שתהיינה מצוות רבות למטרה אחת...

ולמען מטרה זו ראיתי שצריך למנות תחלה בהקדמת הספר מנין כל המצוות, עשה ולא תעשה, כדי שתכלול חלוקת הספר את כולן, ולא תשאר מהן מצוה שלא נדבר על כל דיניה – אם לבדה, כגון הסוכה והלולב והציצית והתפלין, כיון שכל אחת מהן אפשר לדבר עליה בפני עצמה; או על כלל מצוות מהן... אחר שנמנה אותן ונאמר כי אלה הלכות עבודה זרה יש בהן כך וכך מצוות עשה והן אלו ואלו וכך וכך מצוות לא תעשה והן אלו ואלו. כל זה כדי להשמר לבל ימלט ממני דבר שלא אדבר עליו. אבל כשאקיף אותן במנין המצוות אהיה בטוח מזה. אמנם לפי מחשבתו הראשונה קבע ש"אין ראוי לחלק דיני מצוה... בשתי כלליות". ברם הרואה יראה שלמעשה כוונה זו התגשמה ברוב המצוות אבל לא בכולן. ישנו מספר לא מבוטל של מצוות שפרטיהן מפורזים במקומות שונים כפי שיבואר לקמן. ננסה לעמוד על איפיון מצוות הללו.

מצהיר רבינו שבמנותו את המצוות, ככל האפשר "אביא לכך ראיות מפסוקי התורה" – אלה הם הפסוקים המורים על הצווי. בגלל כך נגרר אחר לשון הכתוב בניסוח תיאור המצוה. למשל, במנין שלפנינו מונה עשה לט: "להקריב תמידין בכל יום שנאמר 'שנים ליום עולה תמיד' (במדבר כח, ג)", והוא על פי תחלת הפסוק שם: 'זה האשה אשר תקריבו... שנים ליום עלה תמיד'. אבל עשה נה: "לשחוט כבש הפסח שנאמר 'ושחטו אותו כל קהל וכו' (שמות יב, ו)"; ועשה נז: "לעשות פסח שני שנאמר 'בחדש השני... תעשו אותו' (במדבר ט, יא)". ברם בכגון אלה אין הבדל במשמעות, והשימוש בלשון הכתוב אינו אלא לבסס את הדברים בתורה שבכתב.

אולם ישנם מצוות שהתורה מזכירה בפירוש רק פרט מסויים, אבל כפי שמתבאר בתורה שבעל פה, תוכן המצוה רחב יותר וכולל ענפים יותר, או שבתורה מדובר על היקף תחולת המצוה שהוא מצומצם אבל חז"ל לימדונו שבאמת המצוה חלה על חוג יותר רחב. כבר ביארתי ענין זה בקצרה במקומות ביד פשוטה והצבעתי על כמה דוגמאות, כגון מצות תשובה הנלמדת מן הכתוב 'והתודו את חטאתם אשר עשו והשיב את אשמו בראשו... ונתן לאשר אשם לו... מלבד איל הכפרים אשר יכפר בו עליו' (במדבר ה, ז-ח). הואיל והכתוב מדבר על הבאת קרבן, לפיכך מנה רבינו מצוה זו בספר המצוות, וכן במנין המצוות בהקדמה למשנה תורה, בין מצוות הקרבנות (עשה עג). אבל ה'ידי על הקרבן אינו אלא פן אחד של מצוה זו, וענין התשובה הוא הרבה יותר רחב וכולל לא רק י'די והשבת הגזילה וקרוב; ואפילו חובת ה'ידי בלבד מתייחסת לכל עבירות שבתורה ולא לאלה שמתחייב בהם קרבן בלבד. לפיכך ראה רבינו ליחד כללות נפרדת למצוה זו – הלכות תשובה. ברם

דוקא משום שנושא התשובה נידון בנפרד, מבחינה עניינית לא נמצא בו מקום לדין ודוי על הקרבן שהרי דיני קרבנות מיוחד להם מקום אחר. ולא עוד אלא שהודוי על הקרבן אינו בהכרח חלק של מצות תשובה שהרי רק אחרי שהאדם שב על חטאו מביא את קרבנו, ונמצא הודיו על הקרבן מנותק מן התשובה שכבר קדמה לו. על כן כתב דין זה בהלכות מעשה הקרבנות ג, ד-טו.

אמנם מנה את מצות התשובה בכותרת להלכות תשובה בלבד, שהרי לא ניתן למנותה פעמיים, אבל דין ודוי על הקרבן הוכרח לפרטו במקום אחר. בכך נוצרה בעיה. איך יועיל איזכור מצות הודוי, או אפילו מצות התשובה, במנין בהקדמה למשנה תורה, אם גם אחרי הדיון המורחב בהלכות תשובה המיוחד למצוה זו עדיין נשאר פרט שצריך לדון עליו במקום אחר? איך יהא בטוח שלא דילג על פרט זה? לפיכך, במנין המצוות שהקדים למשנה תורה ניסח רבינו את תאור המצוה באופן המורה על כך שיש בה פרטים יתירים הטעונים ביאור כל אחד במקומו. כך כתב שם: "להתודות לפני ה' מכל חטא שיעשה האדם בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר 'והתודו את חטאתם אשר עשו'". למה פירט בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן? רמז לנו בכך שהדיון על מצוה זו מתחלק לשני חלקים הנמצאים בשני מקומות שונים כמו שנתבאר. דומני שראוי להציע את הדברים בהרחבה ואנסה בע"ה להתחקות אחרי עוד מצוות שהמקרא מציג את המועט והמצוה מרובה, ונראה איך דבר זה משפיע הן על שינוי הניסוח בספר המצוות ובמנין המצוות ובמשנה תורה, והן על עצם קריאת שם של המצוה. נדון על מצוות עשה ועל הלאווין, וכן על צמדי מצוות שבהן עשה ולא תעשה משמשין כאחד.

א. מצות אבלות

עשה לז בספר המצוות כותב:

הצווי שנצטוונו שיתטמאו הכהנים לקרובים הנזכרים בתורה... וחייבם בחיוב, והוא אמרם 'לה יטמא' (ויקרא כא, ג) – כלומר לאחותו. ולשון ספרא: 'לה יטמא' – מצוה; לא רצה להטמא, מטמאין אותו בעל כרחו... הואיל ורק זה מפורש בתורה, לפיכך סידר מצוה זו בקבוצת המצוות על הכהנים. אולם גם בספר המצוות ממשיך ומסביר כי אין זה אלא פן אחד של מצוה בסיסית יותר המפורשת בתלמוד, ומבאר איך מתבטאת המצוה העיקרית בפן המוגבל המבואר בתורה:

וזו עצמה מצות אבל – כלומר, שכל אדם מישראל חייב להתאבל על קרוביו, רצוני לומר, חמשה מתי מצוה. ומחמת חומר חיוב זה באר בכהן אשר הוא מוזהר על הטומאה שיתטמא על כל פנים כשאר ישראל, כדי שלא יקלו בדיני האבילות. וכבר נתבאר שאבילות יום ראשון דאורייתא (זבחים ק, א). ובפירוש אמרו במועד קטן (יד, ב): אבל אינו נוהג אבילות ברגל... אי אבילות דמעיקרא הוא אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד. הנה נתבאר כי חיוב האבילות דאורייתא ושהיא מצות עשה.

גם במנין העשין בהקדמה למשנה תורה, כיון שבאותו מנין דרכו להזכיר את הפסוק שבו הצווי, לפיכך מתחיל הוא בדין טומאה לכהן, ומוסיף פן שני כולל יותר שהוא דיני אבל:

(1) להיות הכהנים מטמאים לקרוביהן (2) ומתאבלין עליהן כשאר ישראל שהן מצווין להתאבל, שנאמר 'לה יטמא'.

אבל הואיל ודיני אבל מרובים הם, וארבע מצוות נצטוו כהנים בענין טומאת מת, על כן ייחד רבינו כללות שלימה לנושא זה, והיא הלכות אבל. שם זה מורה שהלכות הללו שייכות לכל ישראל ולא לכהנים בלבד. מעתה, כדי להדגיש את מהות המצוה הכוללת, בכותרת להלכות אבל מנסח הוא את המצוה הראשונה בצורה המבליטה את מצות אבל ומקדים אותה לדין הכהנים, ואף כולל בה יוצא מן הכלל שאין מתאבלים עליו: להתאבל על הקרובים. אפילו כהן מטמא ומתאבל על הקרובים. ואין אדם מתאבל על הרוגי בית דין. בהתאם לכך, גם בגוף ההלכות מציע הוא בתחלה את מצות אבל הכללית, ובגלל כך מביא פסוק המורה על כך שמושג האבילות מופיע בתורה, אף על פי שאין בו צווי:

מצות עשה להתאבל על הקרובים, שנאמר 'ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה' (ויקרא י, יט).

וממשיך ומציע דיני אבל כלליים עד שבאמצע פרק שני עובר הוא לדין כהן המיטמא לקרוביו. לשם כך פותח הוא בהקדמה המסבירה ומקרבת אל השכל צווי זה לכהן (הלכה ו): "כמה חמורה מצות איבול, שהרי נדחית לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהם ויתאבל עליהם, שנאמר 'כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו... לה יטמא' – מצות עשה, שאם לא רצה להטמא, מטמאין אותו על כרחו". פה מפורש הצווי בתורה, אבל מה שכתב

בראש פרק ראשון אינו המקור לצווי; ומה שכתב שם שהיא מצות עשה זה נובע מדברי הגמרא המצוטטת בספר המצוות, והפסוק לא בא אלא להראות שיש אבילות בתורה. ברם, כיון שהצווי לכהן להיטמא הינו ביטוי לחיוב האבילות, לפיכך נכלל החיוב להטמא במצוות אבילות. ראה בדברי מרן בכסף משנה והרדב"ז ז"ל ועוד, בראש הלכות אבילות, שנתלבטו מאד בדברי רבינו בתמיהות שונות, והדברים ברורים כנ"ל.

ב. מצות תפלה בתעניות

עשה נט בספר המצוות:

הצווי שנצטוונו לתקוע בחצוצרות במקדש בעת הקרבת כל קרבן מקרבנות הפרקים, והוא אמרו: 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם' (במדבר י', ...) וכבר נתבאר דיני מצוה זו בספרי, וראש השנה, ותעניות – לפי שאנו מצווים לתקוע בחצוצרות בזמן הצרות והרעות כשנצעק לפניו יתעלה, אמר: 'וכי תבאו מלחמה בארצכם וכו'' (שם י', ט).

הפנה לספרי והביא את תוכן הדברים בלא ציטוט ישיר. שם איתא (לפי גירסה אחת): "והרעותם בחצוצרות וגו' – ר' עקיבה אומר, וכי חצוצרות מזכירות, והלא דברים מזכירים? אלא שאם יכולים להריע ולא הריעו, מעלה אני עליהם כאלו לא הוזכרו לפני המקום". "והלא דברים מזכירים" – זהו שכתב רבינו: "שאנו מצווים לתקוע... כשנצעק לפניו". ברור מן הספרי שאם נאנסו ולא יכלו להריע בחצוצרות, התפלה בלבד היא היא עיקר המצוה בעת צרה, אלא שאם יכולים להריע חייבה תורה גם חצוצרות. אף העובדה שבתלמוד ביארו דין חצוצרות בקשר לתפלה, ויש מי שסובר שגם תפלה וגם תקיעה נקראת התרעה (תענית יד, א), מורה על כך שעיקר המצוה היא הזעקה לפני ה', והתרועה היא רק פן אחד של המצוה.

בגלל עובדה זו, תמה במגיד משנה (ריש הלכות תעניות), למה מנה תרועה בעת צרה ותקיעה על הקרבנות במצות עשה אחת. הלא שני פסוקים הם בכתוב, ושונים הם שני ענינים הללו במהותם! אולם, מפשוטו של מקרא מוכח שרק מצוה אחת יש כאן, שהרי הכתוב אומר: 'ותקעו בחצוצרות והיו לכם לחקת עולם לדרתיכם' (במדבר י', ח) – זאת אומרת, מצות החצוצרות היא חוקה לדורות. מעתה כל ההזדמנויות שנפרטו בפרשה שבהן תוקעים אינן אלא חלקי המצוה האחת. כיון שהפן המוגבל הזה, דהיינו התקיעה, הוא המפורש בתורה, לפיכך מנה מצוה זו בין מצוות הקרבנות.

מטעם זה עצמו, הקדים את הדיבור על הצווי לתקוע על הקרבנות, אע"פ שהפסוק 'וכי תבאו מלחמה' קודם בפרשה, שהרי בתורה מפורש גם על הצרות רק 'והרעותם בחצצרת' בלבד, ולא הוזכר העיקר שהוא התפלה. דבר זה למדנו מתורה שבעל פה. בהתאם לדרכו בספר המצוות רצה תחלה להביא את הפסוק בתורה שיש בו צווי, והוא על הפן האחד המוגבל בלבד, דהיינו התקיעה. רק פן זה משותף גם לעת צרה וגם לכלל הקרבנות. ואילו היה מקדים את הצווי בעת צרה היה צריך לפרש תחלה את מצות הזעקה, אבל זו אינה מתאימה לכלל הקרבנות. לפיכך הקדים את המאוחר בתורה, ורק לבסוף הביא את המצוה בעת צרה והוסיף "שאנו מצווים לתקוע... כשנצעק לפניו יתעלה".

במקביל, במנין המצוות מחלק את המצוה לשנים, בלי לפרט דין התפילה: לתקוע בחצוצרות על הקרבנות, ובשעת הצרות, שנאמר 'ותקעתם בחצוצרות'. ברם כיון שנושא התעניות וזעקתן הוא גדול ורחב, לפיכך הקדיש לו רבינו כללות נפרדת והיא הלכות תעניות, ובה חמשה פרקים אף שנידונת בה רק מצות עשה אחת. בהציעו את המצוה בכותרת הדגיש את עיקרה כפי שהיא מתבטאת בכל עת צרה, בין יש בה תקיעה ובין אין בה; לפיכך ניסח כך: לזעוק לפני ה' בכל עת צרה גדולה שתבוא על הצבור.

אלא שבהתחלת הפרק הראשון ביאר ביתר פירוט: "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הצבור, שנאמר 'על הצר הצר אתכם והרעתם בחצצרת' – כלומר, כל דבר שיצר לכם כגון בצורת, ודבר, וארבה, וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו". ובהמשך, כדרכו בקודש, מסביר הוא את הרקע הרעיוני כדי לקרב מצוה זו אל השכל: "ודבר זה מדרכי התשובה הוא וכו'", ומביא גם גזרת חכמים לצום על הצרות.

ראינו שבמנין המצוות בהקדמה למשנה תורה חילק את המצוה לשני חלקים: א) לתקוע על הקרבנות, ב) לתקוע בשעת הצרות. פירט את שניהם מפני שהזקק לדון במצוה זו בשני מקומות שונים. הדיון על המצוה הבסיסית שהיא התפלה על הצרות נתייחד לו המדור הלכות תעניות, והוא קודם מפני שהלכות תעניות מקומן בספר זמנים.

המצוה בתורה יש לה כאילו שני ענפים, התרעה על הצרות, ותקיעה על הקרבנות. אף ששניהם נכללו בצווי אחד, מכל מקום מבחינה עניינית אין התקיעה על הקרבנות נובעת מן המושג של זעקה על הצרות. שלא כמו הצווי לכהן להיטמא שהוא מבטא בצורה קיצונית את חיוב האבל, התקיעה על הקרבנות הינה פן נפרד של המצוה האחת. פירוט דיני התקיעות על הקרבנות – מקומו בהלכות כלי המקדש ז,ה-ו (וראה גם לעיל שם ג,ה). הזכיר את שניהם במנין כדי להבטיח שלא ידלג על אף אחד. וראה עוד מה שביארתי בכותרת להלכות תעניות.

ג. מצוות תשובה

על אף שכבר הצעתי בקיצור את המתבקש ממצוה זו, מכל מקום לשלימות הדיון לא אמנע מלחזור על כמה דברים. וראה על הכותרת בהלכות תשובה שם ביארתי באורך.
עשה עג בספר המצוות:

הוא הצווי שנצטוינו להתודות על החטאים אשר חטאנו לפניו יתעלה בדבור בעת שנשוב מהם, וזה הוא הוידוי... והוא אמרו יתעלה: 'דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם והתודו את חטאתם אשר עשו וכו'' (במדבר ה,ו-ז)...

ולשון המכילתא (לפנינו בספרי זוטא)... לפי שנאמר 'והתודה אשר חטא... עליה' (ויקרא ה,ה) – על החטאת כשהיא קיימת לא משנשחטה... לפי שפסוק זה... נאמר בפרשת ויקרא במטמא מקדש וקדשיו ומה שנזכר עמו... לפיכך אמר כאן במכילתא שאנו לא היינו למדים מן הפסוק הזה אלא חיוב הוידוי למטמא מקדש: מנין את מרבה שאר כל המצוות? אמר: 'דבר אל בני ישראל ויתודו'...

ולפי שנאמר הצווי הזה, כלומר 'והתודו', עם חיוב הקרבן, שהיה עולה בדעתנו שאין הוידוי לבדו מצוה בפני עצמה אלא הוא מנספחי הקרבן – לפיכך הוצרכו לבאר את זה במכילתא...

בכתוב מפורש החיוב להתודות בצמוד לשני חיובים נוספים שאף הם ממרכיבי התשובה – 'והשיב את אשמו בראשו וחמישתו יסף עליו ונתן לאשר אשם לו' וגם 'איל הכפרים אשר יכפר בו עליו'. אבל חז"ל לימדונו שעל כל העבירות כולן חייב אדם להתודות. עוד אמרו (תענית טז,א): "אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו – למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה". מעתה מבואר שאין וידוי מועיל בלא תשובה – זהו שכתב רבינו "שנצטוינו להתודות על החטאים... בעת שנשוב מהם" – כלומר, הוידוי שנצטוינו עליו כדי שיועיל הוא רק כזה שהוא בעת שנשוב, ואם בלא בעת שנשוב אין כאן וידוי כלל, ונמצאת המצוה העיקרית היא התשובה, והוידוי אינו אלא פן אחד של המצוה, אף שהוא לבד הוזכר בצווי. במקביל, כתב גם במנין המצוות לפנינו:

להתודות לפני ה' מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר 'והתודו את חטאתם אשר עשו'.

ופירט שני חלקים של המצוה – א) בשעת הקרבן, ב) שלא בשעת הקרבן. וזה מרמז שהדיון במצוה זו מחולק לשנים, כי שני פנים נפרדים הם של אותו צווי.

הואיל ומצות התשובה הררים גדולים תלויים בה, לפיכך ייחד לה מדור נפרד – הלכות תשובה, בו מפורשים כל היסודות של מצוה בסיסית זו. בהתאם לכך כתב בכותרת: "מצות עשה אחת והיא: שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". זו היא המצוה בכללותה, ובפרטיה מופיע הוידוי כפי שנצטוינו במקרא. אמנם הוידוי על הקרבן הרי הוא חיוב נוסף גם לאחר התשובה, והוא דין בקרבנות, ולפיכך מקומו בהלכות מעשה הקרבנות ג,יד-טו. הרואה יראה שלפי ביאורנו ב"ה מתיישבים הדורים אשר העסיקו מפרשים רבים.